

सुशासनका लागि डिजिटल मुद्रा तथा विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली

टिकाराम ढकाल*

लेखसार

वस्तु तथा सेवाको विनिमयमा विश्वभर नै प्रयोग हुने वस्तु मुद्रा हो। कुनैपनि देशको आर्थिक प्रणाली त्यस देशको मुद्रा तथा भुक्तानी प्रणालीमा प्रत्यक्ष निर्भर रहेको हुन्छ। नेपाल लगायत विश्वभरी परम्परादेखि नै नोट तथा सिक्काको रूपमा भौतिक मुद्राको प्रयोग हुँदै आएको पाइन्छ तर पछिल्लो समयमा क्रिप्टोकरेन्सीको प्रयोग समेत बढ्दै गएको छ भने केन्द्रीय बैंकले निष्काशन गर्ने डिजिटल मुद्राको प्रयोग पनि बढ्दो छ। नेपाल लगायत विश्वका अधिकांश मुलुकहरूमा हालको भौतिक मुद्रा बैंक खातामा राखी सो बराबरको रकम विभिन्न प्लेटफार्म प्रयोग गरी विद्युतीय माध्यमबाट कारोबार तथा रकम भुक्तानी हुने गरेको पाइन्छ। कुनैपनि विनिमयमा कारोबार तथा भुक्तानी हुने भौतिक मुद्राको प्रयोग हुँदा यसको गलत प्रयोग हुन सक्ने, गैरकानुनी तवरले रकम नगदको रूपमा व्यक्तिले राख्न सक्ने गुन्जायस रहन्छ तर डिजिटल मुद्राको अवलम्बन गरी शतप्रतिशत विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी तथा कारोबार हुन सकेमा सबै कारोबार कानुनी दायरामा आइ सरकारको कर प्रणालीमा सुधार हुने, राजस्व वृद्धि हुने तथा भ्रष्टाचार नियन्त्रण हुन टेवा पुग्ने देखिन्छ। यो लेख तयार गर्दा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा प्रकाशित लेख रचनाहरू एवम् विभिन्न प्रतिवेदनको अध्ययन तथा विश्लेषण गरी डिजिटल मुद्राको प्रयोग सुरुवात गरेका केही राष्ट्रहरूले यस्तो प्रणाली लागु गरेपश्चात प्राप्त गरेका पृष्ठपोषण र सुधारका प्रयासहरूको समेत अध्ययन गरी निष्कर्ष निकालिएको छ।

* उपसचिव, नेपाल सरकार

इमेल: teekaram.dhakal@nepal.gov.np

शडुदकुञ्जी: उडडुडु डुदुरल (Currency), केनुदुरीड डैक डुडुदल डुदुरल (Central Bank Digital Currency), वलडुदुरीकरण (Demonetization), वलदुदुतीड डुदुतलनी डुरणलली (Electronic Payment System), सुशलसन (Good Governance)

डृषुडुडुडी

कुनै डुनल वसुतु तथल सेवल वलनलडडुको डलधुडडुको रुडडल डुरडुडु गरलने वसुतु वल ललखतललई डुदुरल डुनलनुदुडु । डसललई वसुतु तथल सेवलको डुदुतलनी तथल ःणडुडुडुनको ललगल सलडलडुडु डवडु कलनुनी रुडडल सुवीकलर गरललडुको हुनुदुडु । नगदको रुडडल कललु रहने धलतु वल धलतुहरुको सडुडुशुरणवलडु वनेको डुदुरललई सलकुकल र कलगड वल डसुतै डुरकलरको वसुतुवलडु वनेको नगदको रुडडल रहने डुदुरललई नुडुडु डुनलनुदुडु । डुदुरललई कुरेडलडु कलरुडु, करेनुसी नुडुडु, डुडुसुतल अरुडुडु, डुनी अरुडुडु, डुरतलत डुतुर, केक, डुरलडुडु, डुरलडुडुलरुस केक, डुरतलडुडुडुडु सडुडुत डुनेर डुडुडुनुदुडु । डसकल अतलरलकुकु कुनैडुनल देशको दुकुडुी वुडुवसुथलडुन गनुने डुडुडुडु डललडुको केनुदुरीड नलकलडु डसुतै रलषुटु डैकले सुकनल डलरुडुत डलनकलरी गलरलई डुरडुडुडु हुने अनुडु उडुकरणललई सडुडुत डुदुरलको रुडडल ललन सकलनुदुडु । डुरलकून कललडु वसुतु वलनलडुडुको डलतुर डुरडुडुडु हुने गलरेकोडु डलनव सडुडुतलको वलकलससुगै सुडु कलरुडुडुको सहडुडुकरण गनुने कुरडुडु डुदुरलको वलकलस डुलडुको डलडुनुदुडु ।

वलशुवडु डुदुरलको इतलहलस हेनुने हुडु डुने इसलडुडुव ॡ००० तलकल इरलकडु कलडुडीको सलकुकलवलडु वनेको डुदुरलको डुरडुडुडु डुलडुको डलडुनुदुडु । नेडललडु डुने इसलडुडुव डुडुडुडु शतलडुडीडु डलनदलवले डलनलडुडु नलडुको डुदुरल नलकललेर डुरकलनडु लुडुलडुको र डुडुडु रलडु डुहेनुदुर डुलुलको डलललडु डुहेनुदुर डुलुली नलडुकल डुक तुललल तुलल डुलडुकल कलडुडीकल सलकुकल डुरकलनडु लुडुलडुको डलडुनुदुडु । डुरलकून तथल डुलुल कललडु धलतुकल सलकुकल डलतुर नडुडुडु डुडुलललवलडु वनेकल डुदुरल सडुडुत डुरकलनडु लुडुलडुको डलडुनुदुडु । डुडुडु आडुडु वलकुरडु सडुडुवतु १९९० डु डुडुडु शलडुशुडुले सदर डुलुकुडीखलनलको सुथलडुनल गलरे डुशुवलत खडुडुडुडी डुनकलरलडु डुणुडुडुतको डलललडु डुडुडु, दश र डुक सडुडुकल कलगडुी नुडुडु डुडुडुडुडुको र वल.सु. २००२ असुडु १ गतेवलडु नेडललडु आडुधलकलरीक कलगडुी नुडुडु ललगु डुलडुको डलडुनुदुडु । तुडुस तलकल डुलुकुडीखलनले डुलरतको नलसलक सुथलत इनुडुडुडुडु सेकुडुडुडुडु डुरेसललई डुडुडुडु डुलडुडु नुडुडुडुडु डुडुडुने गलरुदुथुडु । हलल आडुडु नेडलल रलषुटु डैकले नुडुडु डुडुडुडु तथल सलकुकल टकडुडुडी नलरुदुडुडुडु, २०६ॡ डुडुडुडुडु वलडुडुडुडु नुडुडु डुडुडुडु तथल सलकुकल टकडुडुडी गनुने गलरुदुडुडु ।

भौतिक मुद्राको प्रचलनका कमजोरीहरु

वि.सं. २००२ बाट हालसम्म भौतिक मुद्रा छपाइ तथा टकमरी गर्दा ठूलो धनराशि खर्च हुने गरेको छ। हालको बजार मूल्य अनुसार एक रुपैयाँ तथा दुई रुपैयाँको सिक्का छापन सिक्काको मोल भन्दा महँगो छपाइ पर्न जाने गरेको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकको नोट छपाइ तथा सिक्का टकमरी निर्देशिका बमोजिम अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको बोलपत्र मार्फत गत वर्ष छापन दिएको मुद्राको मूल्य तालिकामा उल्लेख गरिएको छ।

नोट तथा सिक्का छपाइ खर्च (सन् २०२२)

रुपैयाँ	प्रति गोटा छपाइ खर्च (रुपैयाँमा)	कहाँ छापियो	गत वर्षको छपाइ संख्या (करोडमा)	छपाइ खर्च (रु.करोडमा)
१	२.४०	पोल्याण्ड	३०	७२
२	२.७३	संयुक्त अधिराज्य	१०	२७.३
५	१.६८	चीन	३०	५०.४
१०	१.४०	चीन	३४	४७.६
२०	१.७३	चीन	२४	४१.५२
५०	२.६७	फ्रान्स	२३	६१.४१
१००	२.९९	संयुक्त अधिराज्य	४०	११९.६
५००	४.६८	चीन	१९	८८.९२
१०००	३.३७	चीन	३१	१०४.४७
जम्मा				६१३.२२

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक, २०२२

नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्येक तीन वर्षमा नयाँ नोट छापने गर्दछ। यसरी नोट छापदा विगत दुई वर्षमा प्रयोग भएका नोट र सिक्काको मात्रा, कुल ग्राहस्थ उत्पादन र राष्ट्रिय योजना आयोगको प्रक्षेपण एवम् मूल्यवृद्धिको दर विश्लेषण गरेर संख्या एकिन गरी छापने गरिन्छ।

यसरी हेर्दा नेपाल सरकारको अरबौं रुपैयाँ त मुद्रा छपाइमै खर्च हुने गरेको देखिन्छ भने छपाइकर्ताले निश्चित स्थानसम्म मात्र ढुवानी गरिदिने हुँदा सो स्थानबाट विभिन्न स्थानसम्म सुरक्षित ढुवानी गर्न लाग्ने खर्च, ढुवानीमा प्रयोग हुने जनशक्ति तथा सुरक्षा व्यवस्था, भण्डारण तथा भण्डारण स्थलको व्यवस्थापन र सुरक्षा खर्च अत्यधिक हुने गरेको छ। फेरि यस्ता भौतिक नोटहरू हराउने, आगलागीमा पर्ने, च्यातिने, भिज्ने, रंग लाग्ने तथा केरमेट हुने, धुजा धुजा हुने, प्रयोगकर्ताले यसलाई जतन नगर्ने, धार्मिक-वैदिक कार्यमा चढाउने, नदीमा फ्याँक्ने, शिलान्यास लगायतको कार्यमा जमिनमुनी गाड्ने गरेको पाइन्छ। जसको कारणले मुद्राको सुरक्षा गर्न, जतनका साथ राख्न र बजारमा गएको संख्या एकिन गर्न समेत कठिन पर्ने गरेको छ र यस्तो परिप्रेक्ष्यमा पुनः छपाइ गरिरहनु परेको अवस्था छ। अर्को तर्फबाट हेर्नेहो भने यसको नक्कली नोट छापेर बजारमा भित्रिने, गैरकानुनी आर्जन गरेर समेत राख्न र प्रयोग गर्न मिल्ने, अनौपचारिक बजार एवम् कारोबारमा प्रयोग गर्न सकिने हुँदा सरकारको औपचारिक अर्थतन्त्र एवम् राजस्व प्रणालीमा नआउने समस्या रहेको छ। भौतिक नोटको छपाइ, ढुवानी, बाँडफाँट, सुरक्षा लगायतको व्यवस्थापनमा प्रयोग हुने सरकारी तथा गैर सरकारी अधिकारीको खर्च समेत जोड्ने हो भने यसको प्रयोग गर्दा सरकारको अत्यधिक खर्च हुने गरेको छ।

डिजिटल मुद्रा

भौतिक रूपमा हाम्रो खल्ती वा थैलीमा नराखी विद्युतीय वा इलेक्ट्रोनिक माध्यमबाट प्रयोग गर्न सकिने मुद्रालाई डिजिटल मुद्रा भनिन्छ। यो नगद मुद्राको विद्युतीय वा डिजिटल रूप हो। यसलाई नोट वा सिक्का जस्तै: प्रयोगमा ल्याउन सकिने नगद सम्पत्तिको रूपमा लिन सकिन्छ, जुन कम्प्युटर तथा इन्टरनेट प्रणालीबाट व्यवस्थित तवरले भण्डारण तथा स्थानान्तरण गर्न सकिने हुन्छ। माईकल कुमहफ तथा क्लारे नुन (२०१८) का अनुसार यो एउटा केन्द्रीय बैंकको विद्युतीय मुद्रा हो जुन नगद भन्दा धेरै कारोबार योग्य, नोटभन्दा बृहतरूपमा प्रयोग गर्न सकिने, प्रत्येक व्यक्ति तथा संस्थाले आफ्नै विद्युतीय खल्ती (E-Wallet) मा राखी आवश्यकता पर्दाका बखत तिर्न तथा अन्य खाता वा विद्युतीय खल्तीमा पठाउन सकिने हुन्छ। भौतिक मुद्राको प्रचलन विश्वमा धेरै पहिलेदेखि चलेको भए पनि डिजिटल मुद्राको प्रयोगको भने त्यति लामो इतिहास छैन।

विश्वमा सर्वप्रथम सन् १९८३ मा अमेरिकी कम्प्युटर वैज्ञानिक डेभिड चाउमले डिजिटल मुद्राको अवधारणा ल्याएका हुन्। त्यसको केही समयपछि सन् १९९३ मा फिनल्याण्डले एभान्ट कार्ड (Avant card) मार्फत प्रिपेड विद्युतीय मुद्राको प्रयोगको प्रयास गरे पनि यो सफल एवम् स्थापित हुन सकेन। पछि चाउमको अवधारणालाई आधार मानी सन् २००९ मा जापानी लेखक सन्तोषी नाकामोटोले विकेन्द्रित डिजिटल मुद्राको रूपमा बिटकोईनको प्रस्ताव अघि सारे। हाल यो क्रिप्टोकरेन्सीको रूपमा प्रचलित छ। बिटकोईनको अलावा हाल विश्वभरीनै लाईटकोईन, मोनेरो, इथेरियम, डोगकोइन, टेथर जस्ता क्रिप्टोकरेन्सीहरू प्रयोगमा रहेका छन्। यस्ता मुद्राहरू कुनै पनि सरकारी बैंकबाट जारी नभई सानो झुण्डले सञ्चालन तथा प्रयोग गरिरहेको भएपनि अधिकांश देशले हालसम्म कानुनी मान्यता दिएका छैनन्। डिजिटल मुद्राको प्रयोग सम्बन्धमा विश्वभरी नै विभिन्न देशहरूले अध्ययन अनुसन्धान गर्ने क्रममा उरुग्वेको केन्द्रीय बैंकले सन् २०१४ मा पाइलटिङको रूपमा ई-पेशो डिजिटल मुद्रा सुरु गरेको थियो तर यसले निरन्तरता पाउन सकेन। आधिकारिक रूपमा विश्वमा पहिलो पटक केन्द्रीय बैंकद्वारा जारी (Central Bank Digital Currency- CBDC) डिजिटल मुद्राको रूपमा क्यारेबियन देश बहामसको केन्द्रीय बैंकले आम नागरिकको लागि पूर्ण रूपमा प्रयोग गर्न मिल्ने गरी स्याण्ड डलर (Sand Dollars) को नामबाट निकालिएको मुद्रा नै प्रयोगका हिसाबले विश्वको पहिलो आधिकारिक डिजिटल मुद्रा हुन पुगेको छ।

हाल अमेरिका, बेलायत लगायत विश्वका २४ भन्दा बढी देशहरूले कानुनी रूपमै केन्द्रीय बैंकले जारी गरेर डिजिटल मुद्राको आंशिक प्रयोग गरिरहेका छन् भने नेपाल लगायत ४७ भन्दा बढी देशहरूले यसको अवलम्बन गर्न अध्ययन अनुसन्धान गरिरहेका छन्। नेपालमा पनि मौद्रिक नीति, २०७८ मा डिजिटल मुद्रा सम्बन्धी विषय समावेश गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले वि.सं. २०७९ साल आश्विनमा अध्ययन प्रतिवेदन तयार गरी प्रकाशन समेत गरिसकेको छ। विश्वभर नै डिजिटल मुद्रा निष्काशन गरी लागु गर्ने होडबाजी नै चलेको भए पनि विविध कारणवश पूर्ण रूपमा भौतिक मुद्राको विस्थापन कुनैपनि देशमा हुन सकेको छैन।

भुक्तानी प्रणाली

आर्थिक कारोबारको सम्बन्धमा कुनै एउटा व्यक्ति वा संस्थाको स्वामित्वबाट अर्को व्यक्ति वा संस्थाको स्वामित्वमा भएको रकम वा स्रोतको हस्तान्तरण भुक्तानी हो। यो लेनदेन, चुक्ता गर्ने काम, फछ्यौट वा तिर्नु बुझाउनुपर्ने कार्यसँग सम्बन्धित छ। हामीले वस्तु तथा सेवाको खरिद गरेवापत रकम तिर्दछौं,

सरकारलाई कर तिर्दछौं, आफूले काम गरेको निकायबाट तलव भत्ता बुझ्दछौं, सामग्री खरिद बिक्री गर्दा रुपैयाँ पैसाको लेनदेन गर्दछौं। यी सबै कार्यहरू भुक्तानीका उदाहरण हुन्। बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको सर्वत्र उपलब्धता नभएको अवस्थामा यस्तो भुक्तानी नगदमा हुने गर्दथ्यो भने हाल आएर नगद, चेक वा विद्युतीय माध्यमको प्रयोग गरी खातामा रकम लेनदेन गर्ने गरिएको छ। यसरी बैंकिङ् प्रणालीबाट भएको लेनदेन बराबरको रकम जुनसुकै बखत बैंकमा गई निकालेर नोट तथा सिक्कामा परिणत गर्न सकिन्छ।

यहाँ चर्चा गर्न खोजिएको विषय माथि उल्लिखित भुक्तानी प्रणालीहरू मध्ये विद्युतीय माध्यमको प्रयोग गरेर हुने भुक्तानी प्रणालीको बारेमा हो। विद्युतीय माध्यमबाट हुने भुक्तानीलाई पनि दुई किसिमबाट हेर्न सकिन्छ। पहिलो, प्रयोगकर्ताको खातामा भएको भौतिक मुद्राको सीमा अनुसार गरिने भुक्तानी हो भने दोस्रो, आफ्नो स्वामित्वमा रहेको डिजिटल मुद्रा (CBDC) को विद्युतीय भुक्तानीको विषय हो। यी दुबै प्रकारका भुक्तानीमा डेविड वा क्रेडिट कार्ड, मोबाइल बैंकिङ् तथा ई-बैंकिङ्, ई-मनी वा विद्युतीय वालेट एवम् एजेण्टमार्फत आफ्नो खाताबाट स्वामित्वमा रहेको स्रोत घट्ने गरी कारोबार गर्न सकिन्छ। उदाहरणको रूपमा व्यक्तिले कुनै बैंकको खातामा रहेको रकमको सीमाभित्र रही मोबाइल बैंकिङ्, विद्युतीय वालेट, कनेक्ट आईपिएस जस्ता विद्युतीय माध्यम प्रयोग गरी सामान किनेको बिल, हवाईजहाजको टिकट, बिजुली तथा पानीको बिल आदि भुक्तानी गर्न सक्दछ।

अबको दिनमा भौतिक मुद्राको रूपमा छापिएर सम्बन्धित बैंकमा रहेको नगदलाई अनलाइन कारोबार गर्नुभन्दा भौतिक मुद्रा नछापी डिजिटल मुद्रा कारोबार गर्दा विभिन्न तवरले राज्य तथा व्यक्तिलाई समेत सहज हुने देखिन्छ। पूर्ण रूपमा डिजिटल मुद्रा प्रचलनमा ल्याई विद्युतीय कारोबार गर्ने प्रणाली स्थापना गरेमा देशमा वित्तीय सुशासन कायम गर्न सकिने विषय यहाँ चर्चा गर्न खोजिएको छ।

कसरी लागु गर्ने ?

नेपालमा विद्यमान भौतिक मुद्रा प्रणाली प्रयोगमा रहेको छ। यद्यपी भौतिक मुद्रा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गरेपछि सो बैंकको विद्युतीय प्रणाली, मोबाइल बैंकिङ् प्रणाली तथा कनेक्ट आईपिएस प्रणालीबाट वा मोबाइल वालेटमा आफ्नो पैसा लोड गरेर विद्युतीय माध्यमको प्रयोग गरी भुक्तानी गर्न मिल्ने प्रावधान रहेको छ। यस लेखमा भौतिक मुद्राको रूपमा रहेका नोट तथा सिक्काहरू छपाइ नगरी सिधै डिजिटल मुद्रा निष्कासन गर्ने र हाल प्रचलनमा रहेका सम्पूर्ण भौतिक मुद्रालाई विस्थापन गरी

शतप्रतिशत विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली लागु गर्न अवलम्बन गर्नुपर्ने तौरतरिका, यसका फाइदा एवम् सुशासनमा पुग्ने टेवा, यसका सीमितता तथा चुनौतीहरु लगायत सुझावहरु निम्नानुसार चर्चा गर्न खोजिएको छ।

क. वर्तमान मुद्राको विमुद्रीकरण तथा डिजिटल मुद्रा जारी गर्ने

नेपालमा हाल के कति संख्यामा नोट तथा सिक्काहरु रहेका छन् भन्ने एकिन गर्न कठिन छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले ७८ वर्ष सम्म छपाइ गरेका नोट तथा सिक्काहरु मध्ये कति संख्यामा झुत्ता भएर नष्ट भए, कति संख्यामा हराए, कतिपय सिक्का तथा नोटहरु धार्मिक वैदिक परम्परामा माटोमा पुरिए भने कति नदिमा बगाईएका हुन सक्छन्। कति संख्यामा गैर कानुनी किसिमबाट आर्जित रकम नगदको रूपमा बैकिङ् प्रणालीमा नआएर अवैध रूपमा संचित भएका हुन सक्दछन्। यसरी नेपाल सरकारले जारी गरेको मुद्रा औपचारिक प्रणालीमा देखा नपर्नु भनेको मुलुकमा विभिन्न दृष्टिकोणबाट राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा क्षति हुनु हो। हाम्रो छिमेकी राष्ट्र भारतमा सन् २०१६ मा पुराना ५०० र १००० दरका नोटको विमुद्रीकरण अर्थात् पुराना मुद्रालाई मान्यता नदिई (नोटबन्दी गरी) नयाँ मुद्रा जारी गरिएको थियो। त्यस बखत व्यक्तिले लुकाएर राखेका करोडौं नोटहरु विमुद्रीकरण प्रक्रियामा आएको विषय सञ्चार माध्यमका हेडलाइन बनेका थिए। यस्तो प्रक्रियाबाट कालो धनको रूपमा व्यक्तिसँग रहेको पैसा सरकारी प्रणालीमा आएको थियो। भारतमा जस्तै नेपालमा पनि निश्चित समय दिएर बजारमा भएका पुराना सबै नोट तथा सिक्काहरु सरकारले खिच्ने र सो वापत भारतमा जस्तो नयाँ नोट छपाइ नगरी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट डिजिटल मुद्रा जारी गरी सो बराबरको रकम स्वामित्व विद्युतीय माध्यमबाट सम्बन्धित वाहक व्यक्तिलाई उपलब्ध गराउन सकिन्छ। यसो गर्दा बजार तथा व्यक्तिसँग भएका सम्पूर्ण नयाँ तथा पुराना मुद्रा एवम् रकम स्रोत खुलाउन लगाउने, यदि सो को वैधानिकता प्रमाणित भएमा सोही बराबरको डिजिटल मुद्रा उपलब्ध गराउने। कुनै व्यक्तिले आफूसँग भएको मुद्राको स्रोत खुलाउन नसकेमा पैसा शुद्धिकरण (Money laundering) को अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डको सीमामा रही कार्यविधि तर्जुमा गरी एक पटकको लागि सो रकमलाई वैधता दिन सकिन्छ। स्रोत नखुलेको रकमको समेत शुद्धिकरण कानुन बमोजिम रकम सीमा र सो वापत लाग्ने करको सीमा एकिन गरी सम्बन्धित वाहकले राजस्व तिरेपछि बाँकी हिस्सा निजले पाउने गरी व्यवस्था गर्न सकिन्छ। विमुद्रीकरण गर्दा देशका दूरदराजमा रहेका नगद एवम् विदेशमा रहेका मुद्रा समेत जम्मा गर्नुपर्ने भएमा यसको लागि व्यक्तिलाई स्व:घोषणा गर्न उचित समय दिन सकिन्छ।

ख. बैक खातर एवढु वलघुतीढड डरडुतुतरी अनलवररु गरुने

नेडरल ररषुतु बैककरर अनुसरर सनु २०२१ डर नेडरलडर वलडुतुतु वरुगरकर बैकहरुकर डडुडर ॡ डरर ६१ॡ शरखरहरुडर डडत, डरलु, डुदुती लगररतकर गरुी कुल ३ करुड ६३ लरख ६६ डरर ॡ१ खरतरहरु रहेकर छनु डने १६ लरख ८२ डरर ८ॡॡ ःण खरतरहरु रहेकर छनु। डसडुडे १ करुड डनुदर डुडी संखुडरडर डुडरडुल बैकलडु एवढु कररल १० लरखकु संखुडरडर इनुतरनेट बैकलडु डुरडुडुकरुतर रहेकर छनु। डु तथुडरङु वररुडुकर रुडडर डुदुतुतुतीकु कुरडडर रहेकुले डरल उकुत संखुडरडर उलुलेखनीड वृदुधु डुएकु हुन सकुछु। आगररडी डलनडर नेडरल सरकररले वलडुदुतीकरण गरुने डेलरडर सबै नरगररककु अनलवररु रुडडर बैक खरतर खुलन लगरउनु डरुदुछु। खरतर खुलन नरगररकतर डुररस नगररेकर वुडुतुहरुकु लरगर अनुड सरकररी डरररडुडडुडुकर आधररडर खुललडलनुडुने र डसरुी खरतर खुललसकेडुछु डलडुडल डुदु वलघुतीढड डरडुतुतुतु गरुने गरुी सुु खरतरडर वर डुरणरलीडर उडुलडुधु गररइडलनुडरुदुछु।

सबै नेडरलीकु बैक खरतर र वलघुतीढड डुरणरलीडर डुहुँडु डुएकु खणुडडर सडुडुणु कररुडर वुडु. आर. कुड, डलडुडल वरलेट, डुडरडुल बैकलडु, ई-बैकलडु, कनेकुट आरुडुडुडु लगररतकर डरडुतु डररुडुतु कररुडर हुने वुडुवसुथर अनलवररु गरुनु डरुदुछु। डसरुी शतडुरतलशत अनलरइन डररुडुतु डरनु कररुडर हुने डुएडुछु नुनडेखल सुनसडुडु, डुलुडेखल डरुडुडुडुसडुडु, तरकररीडेखल सवररीसडुडु, नरडुले डुसल डेखल सरडुले डुसल (Chain and Online Shopping) सडुडु, डुलडेखल डुलुलेसडुडु, डैनुक उडुडुगुड वसुतुडेखल डुरडुडुगुडसडुडु, आुषुधी उडुडुडुडेखल डुडु डररसडुडु, शलकुषरडेखल डुडुडुडुसडुडु, दकुषुणरडेखल सरकररी कररसडुडु डुसकु कररुडर हुने डुनसुकुै सुथरनडर डुनल अनलवररु अनलरइन कररुडर र अनलवररु वुडुक डररुी गरुनुडुने वुडुवसुथर लरगु गरुनुडरुदुछु। कर गणनर गरुनुडुने अवसुथर डुसुतुै: डुसलडर सडुडुगुी कुनुदर डुसु डर डुर डुगुडर कररुडर डरुदु डुतुतुतुी डुएकु सबै रकडुकु डलसरडुले सरकररलरुडु सुवःडरललत डुरणरलीडर डुतु कर डडुडर हुने वुडुवसुथर डललरउनु डरुदुछु।

ग. उडुकरण तथर डुरणरली सुथरडुनर तथर वुडुवसुथरडुन गरुने

डलडुडल डुदुडुडु वलघुतीढड डरडुतुतुतु कररुडर डरनु सुरुडर सबै वुडुतुहरुलरुडु डरडुडु हुन सकुछु। हुन त सुरुडर सुडररुडुडुन आरुँदर डुलरउन डरनुने डरनुदुडेकु संखुडर नै नुडुन थलडुु। डसुतुु डुन कुनेर लुडरए डुनल अरुसुँग सलकुनुडुने हुनुथुु। डरल आएर डरलडरललकर डेखल वृदुधुवृदुधुसडुडु सबैले सुडररुडुडुनकु डुरडुगु डरनु थरलेकर छनु। तुडुसुतुै कुलसलडुले डुु डुरणरली सुथरडुनर गरुी सडुडुडुलन डरुदु सुरुडर अंगुरेडुी नडरनुनेकु लरगर नेडरली डरडुतुतुतु डुलने डुरणरली वलकस डररलडुनु डरुदुछु, डसुु डरुदु इनुडुडु डलनरुडु डुतुतुतुी ललन र डलन सकुने गरुी सरल डुरणरली सुथरडुनर गरुनु डरुदुछु। डरल नेडरलडर ॡ करुड ८ लरख ८१ डरर डुडरडुल

टेलिफोन प्रयोगकर्ता रहेका छन्। जस मध्ये ३ करोड ८३ लाख इन्टरनेटको प्रयोगकर्ता छन्। यसरी हेर्दा कुल जनसङ्ख्या भन्दा मोबाइल तथा इन्टरनेट प्रयोगकर्ताको संख्या धेरै देखिन्छ। मोबाइलको पहुँच नभएकाहरूलाई पनि यो प्रणाली चलाउने गरी पहिलो पटकको लागि सरकारले सहूलियत मूल्यमा मोबाइल तथा सिम कार्ड उपलब्ध गराउने वा अनुदानमा दिन पनि सकिन्छ। यसो गर्दा लाग्ने रकम हालको भौतिक मुद्रा प्रणाली विस्थापन गरी डिजिटल मुद्रा प्रणाली अपनाउँदा बचत हुने रकमको नगन्य मात्रामा खर्च हुने भएकोले सरकारले यस्तो रकम व्यहोर्दा समेत घाटा नहुने देखिन्छ।

मोबाइल नेटवर्क तथा इन्टरनेटको पहुँच सबै ठाउँमा नपुगेको अवस्था र प्रणाली सञ्चालन गर्न प्रयोगकर्ताले व्यहोर्नुपर्ने शुल्कको विषय कसरी व्यवस्थापन गर्ने भन्ने प्रश्न आउन सक्छ। यसको लागि हाल नेटवर्क विस्तार नभएको स्थानमा सरकारले क्रमशः पहुँच विस्तार गर्दै लैजानु पर्ने हुन्छ। दूरसञ्चार सेवा प्रदायक सबै कम्पनीहरूको सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत रहने गरी सो प्रणाली निःशुल्क सञ्चालन गर्न सकिने व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ। यो प्रणालीबाट कारोबार गर्ने प्रयोजनार्थ ग्राहकले इन्टरनेटको पहुँच भएको भए सो निःशुल्क प्रयोग गर्ने र इन्टरनेट पहुँच नभएको भए स्वचालित रूपमा एसएमएस प्रणालीबाट निःशुल्क भुक्तानी प्रणाली चल्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने हुन्छ। मोबाइल प्रयोग गर्न नजान्ने अशिक्षित वर्गलाई लक्षित गरी आम सञ्चारका माध्यमबाट अभियान चलाउन पनि सकिन्छ। भुक्तानी गर्दा अर्काको गोप्य कोड वा उपकरण प्रयोग गरी अनाधिकृत व्यक्तिले फाइदा नउठाउन भनेर कुनै पनि व्यक्तिको खातामा पैसा जम्मा हुँदाका बखत स्रोत अनिवार्य खुल्नुपर्ने र स्रोत खुलाउन नसके त्यस्तो रकम जुन खाताबाट आएको हो सोही खातामा फिर्ता गर्ने वा सरकारले जफत गरी त्यस्तो व्यक्तिलाई कारबाहीको दायरामा ल्याउने हो भने चोरी हुने सम्भावना हट्न सक्छ। कसैले अत्यावश्यक परेर सापट लिनु पर्ने अवस्थामा निश्चित अवधिभित्र सोही बराबरको रकम खातामा फिर्ता हुनुपर्ने यदि एक आर्थिक वर्षमा फिर्ता भएको रहेनछ भने लेखा परीक्षण हुने समयमा पेश गर्ने गरी नेपाल सरकारको तोकिएको निकायमा पर्याप्त आधार र कारण पेश गरी सापटी लेनदेनको प्रमाणित गरेर राख्नुपर्ने व्यवस्था लागु गर्नुपर्दछ।

घ. संक्रमणकालीन तथा वैकल्पिक व्यवस्था

डिजिटल मुद्राको विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली अपनाउँदा सबै ठाउँमा सबै व्यक्तिलाई कठिनाई हुन सक्ने कुरालाई मध्यनजर गरी यो शतप्रतिशत अवलम्बन गर्नुपूर्व केही अवधि सम्म संक्रमणकालीन व्यवस्था स्वरूप एक सय रुपैयाँ सम्मका मात्र नोट बजारमा चल्न दिने प्रावधान लागु गर्न सकिन्छ। यसो गर्दा

सडेत ँक वुतुतुतु वल संसुथलकु सुवलडुतुतुतुडल ँक डडकडल नुशुतुतु रकड डनुदल धेरै रकड नगद डुकन नडलईने गरी सीडल नुधरुण गनुडने हुनुदु। सलनु दरकल नुतुहरुकु डुरडुग गनु डुलुने डुरलडधलन ललगु गदरु डुरवलधुडुरतुतु अडुडसुतु हुन नसकेकल वरुग, सलनुतुतुनु नलडुले वुवसलडु गने वुतुतुहरु ँवडु कृषक वरुग ललडलनुवलतु हुन डलनुदुनु। डुडु सडु र ँक हडलर दरकल डुडुतुतु नुतु दुडुडुन वनुदु गरी वडलरडल डुसुतु नुतु अवैध गदरु गुरैकलनुनी कलरुडलर हुने सडुडलवनल डुन नुडुन रहनुदु।

नेडलडल डलडुने वुदुदेशी वुतुतुतुकु ललगु अधुडुडलगडनुकु सडुडडल नुडकु डलसडुुडुतुडल उलुलेख गरी नगदुै नुडुन डलतुरलडल दुडुडुडुडुडु सलनल नुतुतुहरु उडुलडुध गरलडुन सकुने वल सुुही सडुडडल असुथलडुी रुडुडल कलरुडलरकल ललगु डुकुतुतुनी डुरणलली (खलतल) खुलन ललगुडुने र उनीहरुसुंग डुडुकु वुदुदेशी डुदुरल सुु डुरणललीडल डुडुडु गरी कलरुडलरकु डुहुनुच डुन सकुनुदु। डुसुतु वुतुतुतुहरुललई कुरेडुडु कलरुडुडुसुतु नगदरहलत डुकुतुतुनी डुरणललीकु डुरडुग अनुवलरुडु रहैकु डलनकलरी अडुरीडु दलडुडल डुन नुडलहरुले ँडुडु वुवसुथलडुन गनु सकुददुदुनु। डुडुडुडुल डुदुरल ललगु नडुडुकु देशकु डुदुरल सडुतुही गनु सलनल दरडल दुडुडुडुडुडु नुतुतुहरुडलडु वुवसुथलडुन गनु सकुनुदु डुने डुडुडुडुल डुदुरल ललगु डुडुडु देशसुंग अनुतरदेशुीडु डुकुतुतुनी वुवसुथलडुन गनु सडुडुडुतुतु गरी सहडु गनुडुडुदुदु। नेडलली डुरडुगकतुतु वुदुदेश डलनुडुने डुडुडु सडुडु नुडलललई ँडुडुनु कलरुडुडु लुुडु गरी अनुलललडुन डुरणलली वुदुदेशडुल डुरडुग गनु डुलुने गरी डुलर खलतल लनुडुने वुवसुथल गनु सकुनुदु। डुदुडुडु डुी सडुडु वुवसुथलहरु संकुरडुणकललीन दुडुुतुु अवुधकल ललगु डुडु गरी दुीरुधकललीन रुडुडुल वुदुडुतुीडु डुरणलली डुडु सुथलडुडुतु गनुडुडुदुदु।

ड. लेखल डुरीकुषण तथल सलरुडुडु सुरकुषल डुरणलली सुथलडुनल गने

डुु डुरणलली अडुनलरुडुसकेडुडु सरकलरी नुकलडुले डुरलथडुडुकतलकल सलथ डुसकु नुडुडुन तथल नुगरलनी गनुडुने हुनुदु। डुसकु ललगु नुशुतुतु रकड डुनुदल डुलथु कलरुडलर डुडुडु सडुडु खलतलहरुकु र डुडुकी खलतलहरु डुधुडे नडुनल दुडुनुतु गरी नुशुतुतु संखुडुडुल वुतुतुतुगुतु खलतलहरु नुगरलनी तथल लेखल डुरीकुषण गनुडुने हुनुदु। लेखल डुरीकुषण तथल नुगरलनी गनु अधुडुकलर सडुडुननु नुकलडु गठन गने वल नेडलल रलषुतुर डुैककु सडुडुनुधुतु वुडुडुडुडुडुडु गरलडुन सकुनुदु। नुगरलनी तथल लेखल डुरीकुषणकु कुरडुडु कलरुडलर डुडुकु डुडुुी हुने कलगडलत डुडुडुडुडुडु गरी गुरैकलनुनी रकड लेनदुन डुडुकु रहैदु डुने कलनुन वडुडुडुडु कलरडुलही र रकड असुल उडुर तथल डुकडुतु गने संडुनुतुर वनलडुनुडुने हुनुदु। डुसुतु डुरणलली डुरुणतडुल इनुतरनेतडुल नुडुडुर हुने डुडुकुले नेडललडुडुतुर डुसकु ँडुडुनु दुडुुतुै इनुतुरनेतु सुथलडुनल गरी सडुडुललन गनु सकुनुदु, वल वुशुवडुडुडुडु सडुडुललकु इनुतरनेतु डुरडुग गनु डुन सकुनुदु। डुरणलली सुरकुषलकु ललगु वुशुवकल तुरुलल अनुलललडुन कडुडुनलहरुले

अवलम्बन गरेको साईबर सुरक्षा प्रणाली र त्यस्ता कम्पनीहरूसँग सम्झौता गरी सुरक्षित बनाउन सकिन्छ। व्यक्तिगत तवरमा भने यस्तो भुक्तानी प्रणाली नेपाली माध्यमको सफ्टवेयर मार्फत गर्ने व्यवस्था गरी बायोमेट्रिक सुरक्षा प्रणाली, एसएमएस एवम् ओटिपीको प्रयोग जस्ता सुरक्षा व्यवस्था अपनाउनुपर्ने हुन्छ। कारोबारको लेखा परीक्षण तथा सुरक्षा प्रणाली स्थापना गर्न लाग्ने खर्च समेत हाल प्रयोग भईरहेको भौतिक मुद्रा प्रणालीको व्यवस्थापनमा भईरहेको अनावश्यक खर्च कटौती भई बचत हुन आउने न्यूनतम रकमबाटै सम्भव हुन्छ।

डिजिटल मुद्रा तथा विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीका फाइदाहरू

नेपालमा हाल चालु रहेको भौतिक मुद्रा प्रणालीलाई विस्थापन गरेर शतप्रतिशत विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी तथा कारोबार गर्ने व्यवस्था गर्न सके राज्य तथा नागरिकको स्तरमा सहजता आउने हुन्छ। सो प्रणालीको प्रयोग गर्दा समग्रतामा शासकीय व्यवस्थालाई निम्नानुसार फाइदा पुग्न जाने देखिन्छ।

क. भ्रष्टाचार न्यूनीकरण तथा सुशासन कायममा टेवा पुग्ने:

यो प्रणाली अवलम्बन गरेमा सरकारी एवम् गैरसरकारी क्षेत्रमा हुने रकमको कारोबार शतप्रतिशत अनलाइन हुन गई कुनै व्यक्ति वा समूहले कारोबारमा छलकपट गरी गैरकानुनी रकम आर्जन गरेर अनाधिकृत रकम जम्मा गर्न सक्ने अवस्था रहँदैन। अनौपचारिक व्यापार तथा कारोबार, गैरकानुनी लेनदेन, भड्किलो चुनावी खर्च, न्यून बीजकीकरण, अबिजकीकरण, विचौलियाले रकम लेनदेन गर्ने परिपाटी, मिटर ब्याज, ढुकुटी तथा हुन्डी मार्फत हुने रकमको लेनदेन लगायतका गैरकानुनी कारोबार नियन्त्रणमा आउने हुँदा यो प्रणालीको प्रयोगबाट आर्थिक पारदर्शीता एवम् वित्तीय सुशासन कायम हुने देखिन्छ। हाल नेपालमा बढीरहेको भ्रष्टाचार, घुसखोरी प्रथा, सरकारी पदाधिकारीबाट पदको दुरुपयोग गरी हुने गैरकानुनी लेनदेन, घरजग्गा विक्री तथा बहालमा हुने लेनदेन एवम् यस्तै प्रकारको कारोबारमा मूल्याङ्कन रकम न्यूनतम राखी सरकारी राजस्वमा थोरै शुल्क बुझाउने प्रवृत्ति लगायतका आर्थिक कार्यहरूको अन्त्य हुन गई भ्रष्टाचार न्यूनीकरण भई देशमा सुशासन कायम हुन जान्छ।

ख. स्रोत साधन र समयको बचत हुने:

डिजिटल मुद्रा एवम् विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली अवलम्बन गर्दा भौतिक मुद्राको छपाइ, ढुवानी, भण्डारण तथा वितरणमा हुने राज्यको ठूलो राशि बचत हुन्छ। नेपालमा ढुकुटीको सुरक्षाको लागि नेपाली सेना लगायत ठूलो संख्यामा सुरक्षा संयन्त्र परिचालन गरिएको छ। यस्तो सुरक्षा व्यवस्थामा भईरहेको खर्च

डिजिटल मुद्रा प्रणालीमा शून्य प्रायः हुन जाने भएकोले राज्यलाई आर्थिक रूपमा फाइदा हुने देखिन्छ। भौतिक मुद्रा तीन देखि चार वर्षमा धुलिने एवम् नष्ट हुने र नोटहरु आवधिक रूपमा छपाइ गर्दा हुने अबौं खर्च रकम वचत हुने देखिन्छ। साथै मुद्रा छपाइ तथा व्यवस्थापनमा र राजस्व सङ्कलनमा खटिने जनशक्ति कटौती भई सो का लागि हुने राज्यको आर्थिक दायित्व बराबरको रकम वचत हुन्छ। जाली नोटको कारोबार, अवैध कारोबार, राजस्व छली नियन्त्रण, भ्रष्टाचार नियन्त्रण लगायतको संयन्त्रका लागि नेपाल सरकारले स्थापना गरेका निकाय एवम् जनशक्तिमा पनि कटौती हुन गई हाल भइरहेको खर्च वचत हुन्छ। डिजिटल भुक्तानीमा चेकबाट हुने कारोबारको तुलनामा छिटो छरितो तवरले भुक्तानी गर्न सकिने, पैसा जम्मा गर्न तथा झिक्न बैंक तथा बित्तीय संस्थामा जानुपर्ने हुँदा समयको वचत समेत हुन्छ। यसबाट अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा सटही तथा कारोबारलाई पनि छिटो, सस्तो र भरपर्दो बनाउँदछ।

ग. सरकारी भुक्तानीमा सहजता एवम् राजस्व वृद्धि हुने:

यदि केन्द्रीय बैंकद्वारा जारी डिजिटल मुद्रा (CBDC) को पूर्ण प्रयोग गर्ने हो भने सरकारी तथा गैरसरकारी भुक्तानी सहज हुन जान्छ। हाल अन्तर बैंक हुने क्लियरिङ्ग अवधी घट्ने र सरकारले गर्नुपर्ने भुक्तानीहरु जस्तै: कर फिर्ता, तलव भत्ता भुक्तानी, सामाजिक सुरक्षा रकम भुक्तानी, वस्तु तथा सेवाको खरिदवापत हुने भुक्तानी आदि एक क्लिकमा तत्काल हुने र सोको जानकारी सम्बन्धित प्रयोगकर्ताले एसएमएसबाट तत्कालै पाउने हुन्छन्। यसबाट रकमको हिसाब मिलान पनि तत्कालै गर्न सकिन्छ। यस्तो कारोबार हुँदा न्यून बीजकीकरण गरेर वा न्यून मूल्यांकन गरेर सरकारलाई न्यून राजस्व बुझाउने प्रवृत्ति तथा दर्ता नभएका व्यवसायबाट हुने बीजक बिनाको लेनदेनलाई निस्तेज गरी विद्युतीय कारोबारको बखत भएको सानो देखि ठूलो भुक्तानीको समेत सफ्टवेयरको माध्यमबाट सरकारी राजस्वमा स्वतः कर जम्मा भएपछि मात्र भुक्तानी हुने अवस्था रहन्छ। यसबाट राजस्व छलीको समस्या निराकरण भई सरकारको राजस्वमा वृद्धि हुन पुग्दछ। यस्तो प्रणाली अपनाउन सकेमा कम समय र जनशक्तिबाट अधिक राजस्व सङ्कलन गर्न सकिन्छ र राजस्व सङ्कलन लागत समेत घट्न जान्छ।

घ. सुरक्षित तथा सहज उपलब्धता हुने:

भौतिक मुद्रा व्यक्ति वा संस्थासँग रहँदा हराउने, चोरी हुने, आगलागीमा पर्ने, भिज्ने, च्यात्तिएर धुजा पर्ने लगायतको समस्या आउने हुन्छ तर डिजिटल मुद्राको प्रयोग गरेमा यस्तो गुन्जायस रहँदैन। भौतिक मुद्राको चोरी एवम् गैरकानुनी कारोबार गरी अनाधिकृत भण्डारण तथा कारोबार गर्न मिल्छ

तर यो प्रणाली लागु भएपश्चात डिजिटल मुद्रा कोही कसैले गैरकानुनी रूपमा लैजान नसक्ने र कथमकदाचित रकम गए पनि लेखापरीक्षण तथा अनुसन्धानको क्रममा प्रमाणित हुन नसकेमा त्यस्तो रकम फिर्ता वा जफत हुन जाने हुँदा यसको प्रयोग अत्यन्तै सुरक्षित रहेको छ। डिजिटल मुद्रामा चौबिसै घण्टा व्यक्तिको पहुँच रहन्छ। जुनसुकै समय र अवस्थामा पनि यस्तो रकम कारोबार गर्न सकिने हुन्छ। यसले गर्दा अत्यावश्यकिय कारोबारका लागि कार्यालय खुल्ने दिन तथा समय कुरेर रकमको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने अवस्थाबाट मुक्ति मिल्दछ।

ड. संक्रमणरहित भुक्तानी गर्न सकिने:

डिजिटल मुद्राको विद्युतीय माध्यमबाट भुक्तानी गर्दा स्वास्थ्यमा हुन सक्ने संक्रमणबाट पनि सुरक्षा हुन जान्छ। हामीले कोभिड १९ को महामारीको बेलामा भौतिक मुद्राको न्यूनीकरणको अभ्यास गरेका थियौं। यस्तो कारोबारमा कुनै व्यक्ति अर्को व्यक्तिसँग भौतिक रूपमा सम्पर्कमा नआई अनलाइनबाट कारोबार हुने हुँदा यसको प्रयोगले सरुवा रोगको संक्रमणबाट पनि बच्न सकिन्छ।

च. विप्रेषण तथा आम्दानीको उचित प्रयोग हुने:

नेपालमा हाल बैदेशिक रोजगारी तथा विदेशमा पेशा व्यवसाय गरी आय आर्जन भएको रकम सरकारी प्रणालीबाट एवम् बैंकिङ्ग च्यानलबाट न्यून मात्रामा आउने गरेको पाइन्छ। विश्व विकास सूचक, २०२२ को प्रतिवेदन अनुसार अधिक विप्रेषण भित्र्याउने विश्वभरका दश देशभित्र नेपाल पनि पर्दछ। नेपालको कूल ग्राहस्थ उत्पादन (GDP) मा यसको हिस्सा करिब पच्चीस प्रतिशत रहेको पाइन्छ। हाल नेपाल राष्ट्र बैंकबाट विभिन्न ५१ वटा संस्थाहरुले विप्रेषण कारोबार गर्ने अनुमति लिएको भए पनि आधिकारिक माध्यम प्रयोग गरी विदेशबाट पैसा पठाउँदा शुल्क धेरै लाग्ने, नेपालमा सम्बन्धितले रकम प्राप्त गर्न औषतमा पाँच दिन सम्म समय लाग्ने गरेको जस्ता कारणबाट प्राय नेपालमा विचौलिया मार्फत वा हुन्डीको प्रयोग गरी यस्तो विप्रेषण आउने गरेको छ। अब हामीले डिजिटल मुद्राको प्रयोग तथा विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली लागु गरेमा प्रेषक तथा प्रापकले चाहेको बेलामा न्यून सेवा शुल्कमै रकम प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था रहन्छ र सो वापत नेपाल सरकारलाई आउने नियमानुसारको शुल्कहरु पनि सरकारी खातामा नै जम्मा हुन सक्छ।

चुनौती, समस्या तथा सीमाहरु

केन्द्रीय बैंक डिजिटल मुद्रा (CBDC) को प्रयोग विभिन्न देशहरुले प्रचलनमा ल्याएको भएता पनि यसको प्रयोगका जटिलताहरुको कारणले पूर्ण रूपमा प्रयोग गरी भौतिक मुद्रा विस्थापन गर्न सकेका भने छैनन्। तर अबको डिजिटल युगमा यस्तो मुद्राको प्रयोग गर्नुको विकल्प पनि रहँदैन यद्यपि यो कार्य चुनौतिरहित भने छैन। नेपालमा डिजिटल मुद्राको पूर्ण रूपमा विद्युतीय प्रयोग गर्न निम्नानुसारका चुनौती, सीमा वा समस्याहरु हुन सक्दछन्।

- नेपालको परिवेशमा सुहाउँदो प्रयोगमैत्री सफ्टवेयर तथा प्रणालीद्वारा स्मार्टफोन एवम् साधारण मोबाइलमा समेत सजिलै प्रयोग हुन सक्ने गरी विश्वब्यापी प्रयोग हुने प्रणाली स्थापना गर्नु। साथै प्रत्येक नेपालीको हातमा मोबाइल लगायतका सञ्चार साधनको उपलब्धता गराउनु।
- यसको प्रयोग एवम् फाइदाको बारेमा सर्वप्रथम राज्यको मुद्रा व्यवस्थापनमा संलग्न हुने सरकारी तथा गैर सरकारी निकायका पदाधिकारी र सो पश्चात आम जनस्तरमा सुसूचित गरी प्रयोगमा सहजता ल्याउनु।
- हाल विश्वमा प्रयोगमा रहेका विभिन्न क्रिप्टोकरेन्सीहरु एवम् केन्द्रीय बैंक डिजिटल मुद्राहरुको सञ्जालमा जोडिई सो को प्रयोग सम्बन्धी कानुनी तथा संस्थागत संयन्त्र स्थापना गर्नु।
- ग्राहकले पहिले नै मोबाइल प्रयोग नगरेको र डिजिटल मुद्रा व्यवस्थापन प्रयोजनकै लागि मात्र मोबाइल खरिद एवम् सञ्चालन गर्नुपर्ने भएमा जनतालाई सञ्चालन खर्च महंगो पर्ने।
- डिजिटल मुद्रा तथा विद्युतीय भुक्तानी प्रणालीको सर्भर डाउन हुने, सफ्टवेयर ह्याक हुन सक्ने भएकोले साईबर सुरक्षा गर्नु।
- विभिन्न अध्येताहरुका लागि परम्परागत भौतिक सिक्का सङ्कलन गरी अध्ययन अनुसन्धान कार्य गर्न भौतिक मुद्रा उपलब्ध नहुनु।

निष्कर्ष

केन्द्रीय बैंक डिजिटल मुद्रा (CBDC) को पूर्ण प्रयोग तथा विद्युतीय प्रणालीबाट हुने भुक्तानीलाई अनिवार्य गर्ने हो भने नेपालमा प्रशस्त सम्भावना रहेका छन्। नेपाल राष्ट्र बैंकले यसको लागि अध्ययन गरी अवधारणा प्रतिवेदन समेत सार्वजनिक गरिसकेको र मौद्रिक नीतिमा समावेश गरिसकेको अवस्थामा विद्यमान छ। तत्काल राज्यले कानुनी व्यवस्था गरी यसको लागि संस्थागत कार्यप्रणाली स्थापना गर्नुपर्ने

देखिन्छ। यो प्रणाली नेपालमा लागु गर्नुपूर्व यसको सफल प्रयोग भैसकेका देशहरूबाट सबल पक्ष, सुधारोन्मुख पक्षहरू तथा चुनौतीहरूको अध्ययन गरी सोही अनुसार नेपालमा कार्य प्रक्रिया अघि बढाउँदा उपयुक्त हुन्छ। प्रणाली पूर्ण रूपमा अपनाउन सके देशमा हाल चलनमा रहेको अनौपचारिक आर्थिक गतिविधी नियन्त्रणमा आउने, निर्वाचनको क्रममा हुने खर्च व्यवस्थित हुने, सरकारको कर प्रणाली सुदृढ भई राजस्व वृद्धि हुने हुँदा देशमा वित्तीय सुशासन कायम हुनेमा दुईमत रहँदैन। यसको लागि राज्यका सबै निकायमा कार्यरत सरकारी अधिकारीहरू तथा राज्य सञ्चालनका साझेदारहरू समेत प्रतिबद्ध हुन जरुरी छ।

सन्दर्भ सामग्री

Currency Management Department. (2006). *Notes and coins of Nepal*. Nepal Rastra Bank Central office, Kathmandu.

Currency Management Department. (2022). *Central bank digital currency (CBDC): Identifying appropriate policy goals and design for Nepal; A Concept Report*. Nepal Rastra Bank.

Nepal Rastra Bank (NRB). (2012). *Financial stability report*.
https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2020/11/Special_Publications-Financial_Stability_Report_Issue_No._1.pdf

Ramsey Solutions. (2023). *Are we really headed for a cashless society?*
<https://www.ramseysolutions.com/budgeting/cashless-society>

Reserve Bank of Australia. (2023). *Digital currencies*.
<https://www.rba.gov.au/education/resources/explainers/cryptocurrencies.html>.

Rodeck, & Adams. (2023). *Benefits of digital currency*.
<https://www.forbes.com/advisor/in/investing/cryptocurrency/digital-currency/>

नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण (२०७९), *वार्षिक प्रतिवेदन, २०७८/७९*, नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण।